

Etymologisia pikku huomioita.

1. Viron *niue*, mon. *niuded* 'nivuset' *ut*-deminutiivi.

¶ Kantasuomen *ut*-, *üt*-deminutiiveista on viroon tunnetusti jäänyt vain hyvin harvalukuisia rippeitä: *kätki(t)*, *neitsi(t)*, *pisut* 'vähän', suomenvoittoisissa Virumaan murteissa *koskut*, *kütkiüt*, *ohut*, kaakkoisvirossa *pēnü* 'hoikka' ja mahdollisesti *vēbü* 'vähän' (nämä kaksi esimerkkiä ovat allekirjoittaneen setukaiskokoelmista), Saarenmaalla *sēmit* (< *sēmüt*) 'siemi, juoma' (vrt. liiv. *sēmda* 'maito'), murteenomaiset *lühidelt* 'lyhyesti', *lähidel(t)* 'lähellä, läheltä' — viimeksi mainitut ovat enimmäkseen saaneet analogiatartunnan *edä*-adjektiiveista ja esiintyvät muodoissa *lühidalt*, *lähidal(t)* ~ *lähedal(t)* jne. —, vir. kansanrunoudessa *hiljut* 'hiljaa' jne. Mainitsen tässä vain tunnetuimmat ja varhimmat esimerkit pyrkimättä

esittämään niistä täydellistä luetteloa.¹ Koska tämä johdannaistyyppi on harvinainen virossa, on mielenkiintoista tutustua otsikossa mainittuun virolaiseen sanaan, joka lienee hämärtyneitä *ut*-deminutiiveja.

Puheenaoleva sana esiintyy virossa Wiedemannin mukaan muodossa *niue*, gen. *niude* 'Hüfte, Kreuzgegend' l. *nius*, gen. *niue* 'id.', etelävir. *nime*, mon. *nimme* 'die Weichen', *nimes*, mon. *nimese* 'Hüften, Kreuzgegend', *niudist ära* 'hüftlahm, kreuzlahm', *terava, madala niuega* 'mit scharfem, flachem Kreuz'. Varmoja vastineita sillä näkyy olevan vain suomessa, vatjassa ja liivissä: suom. (Lönnr.) *nivus* 'länd, höft, höft och ljumske; midja, veka lifvet', *nius* 'id.', *nivunen*, mon. *nivuset* 'bakterien af ett slagadt får', *vetää nevusillensa* (sic!) 'draga (kjorteln) på sig (öfver höften)', vatj. O. A. F. Mustosen mukaan Vir. I s. 177 *nivut* 'ristiluut, lautaset', Kettusen VKÄH² s. 117 *nivuzep* 'nivuset', vatj. kansanrunoudessa V. Salmisen Vatjalaiset runot s. 738 (A. A. Boreniuksen muistiinpanoissa) *nivuet* mon.: *Tallan tarkalta nivuet*. Viimeksi mainitussa kohdassa on alaviitassa esitetty vatjasta myös rinnakkaismuoto *ni[v]vut*. Liivissä esiintyy Kettusen Livisches wörterbuchin mukaan *ni'mmâp* 'hinterbacken des menschen, lenden', *ni'mmâ tuikâmâp* 'enden der lenden' jne.

Varsinkin semologisista syistä on pidettävä hyvin epävarmoina eräitä tähänastisia puheena olevan sanan etymologointiyrityksiä; vrt. DONNERIN Et. Wb. III s. 16, missä se on yhdistetty suom. *nivel* 'glied, gelenk' ym. sanapesyeeseen ja OJANSUUN Neuphilologische Mitteilungen XX ss. 79—82 ehdottamaa selitystä, jonka mukaan se kuuluisi etymologisesti samaan yhteyteen kuin vir. *niverdama* 'zusammenziehen, ...' ja suom. *nivoa* 'binden, zusammenbinden' verbit. Ojansuu on mainitussa kohdassa varmasti erehtynyt koettaessaan selittää viron *v*:ttömiä muotoja (*niue* ym.) aikaisemman sanansisäisen *-uv*:-n (resp. *-vv*:-n) avulla ja rinnastaessaan tässä yhteydessä sellaiset *-v* ~ *-uv* (-*vv*-) vaihtelut kuin vir. *õu* 'kartano' ~ suom. *ovi*, vir. *sau* ~ *savi* 'savi' ym. Epätodennäköinen on myös hänen olettamuksensa, että suom. muoto *nivunen*, mon. *nivuset* (huom. *-s-*) olisi liittosyntyyisen *nivusliha* tapauksen aiheuttamaa analogiaa. Sitävastoin Ojansuu on kyllä oikeassa olettaessaan, että etelävirolainen *nime* (< **nimeh*), *nimes* *m*:ineen kuuluu kyseessä olevaan sanapesyeeseen, vaik-

¹ Vrt. mm. Eesti Keel 1939 s. 119. Vuonna 1939 valmistui allekirjoittaneen tutkimus *ut*-, *üt*-deminutiiveista itämerensuomalaisissa kielissä (n. 300 sivua painettuna), jota Õpetatud Eesti Selts rupesi painattamaan ja jota kesään 1940 mennessä ehdittiin jo latoakin kolmisenkymmentä sivua. Silloin olosuhteiden pakosta painatustyöt keskeytettiin ja ladelman kai hävitettiin. Itse käsikirjoituskini on ainakin toistaiseksi kateissa, enkä voi sitä semmoisenaan uudistaa.

kapa siinä (ja sen liiviläisessä vastineessa, ks. ylempää!) esiintyvää *m*:ää ei tarvitsisikaan selittää juuri sarjasiirtymällä, *m* ~ *v* astevaihtelua edellyttämällä. On kai pikemminkin otettava huomioon, että käsiteltävä sana alkaa nasaalilla (*n*-), joten sanansisäinen *m* ~ *v* vaihtelu saattaa olla joko assimilaatiota tai dissimilaatiota (siis joko *niv-* > *nim-* assimilaatio taikka *nim-* > *niv-* dissimilaatio), edellistä siinä tapauksessa, että vartalo on alunperin kuulunut *niv-*, ja jälkimmäistä, jos vartalo on alkuaan sisältänyt sanansisäisen *m*:n (*nim-*). Itse etymologian ollessa epävarma on toistaiseksi mahdoton sanoa, kumpi vaihtelu on todennäköisempi. Sana on tuskin germaaninen laina, vaikka sellaistaakin selitystä on aikoinaan ajateltu (ks. H. SUOLAHTI Neuphil. Mitteil. XVI ss. 2—4, missä *nivus* ym. sanoja on verrattu mm. saks. *Niere*, erittäinkin oletettavaan goottilaiseen **niuzô* sanaan). Ojansuu on mainitussa kohdassa täydellä syyllä torjunut tämän selityksen, eikä se tule kysymykseen siitäkään syystä, että ims. taholla sanansisäinen *-v-* resp. *-m-* on joka tapauksessa alkuperäinen ja *-s-* kuuluu ims. johtimeen, kuten myöhemmin tulemme näkemään. Tämän ims. sanan semologista puolta ovat käsitelleet mm. TUNKELO SUSA XXX₃₉ s. 23 ja WICHMANN FUF XIV s. 116. Olisiko puheena oleva sanapesye jollakin tavalla yhdistettävissä *nimi* 'nomen' -sanaan (siis alkuaan **nimaut*, **nimēh*, **nimēkse-*, **nimukse-* — jonkinlainen eufemistinen nimitys?!), sitä ei kannata tässä sen laveammalti ottaa pohdittavaksi, koska tällainen mahdollisuus ei toistaiseksi ole semologiselta kannalta helposti todistettavissa.

Tehtävämme rajoittuu siis, kuten jo otsikkokin ilmaisee, *niue* ym. sanojen johto-opillisen puolen pohdintaan. Johto-opilliselta kannalta puheena oleva sanapesye onkin hyvin kirjava: etelävirossa ja liivissä on lähtökohtana **nim-eh* (vrt. mon. *nimme*, *ni'mmêD* < **nimēhet*), etelävir. *nimes*, mon. *nimese* < **nime-kse-*, suom. *nivus*, vartalo *nivukse-* < **niv-ukse-*, suom. *nivu(i)set* ja vatj. *nivuzep* < **niv-uisse-*, vatj. *nivu*, mon. *nivut* < *niv-u*. Erittäin mielenkiintoinen on vatj. kansanrunouden mon. *nivuet* < **nivudēt*, joka selvästi viittaa alkuperäiseen *ut*-deminutiiviin ja on tärkeä vir. *niue*-sanaakin selvitetäessä. Vir. *niue*-sanan lähtökohdaksi voi näet myös olettaa muotoa **nivut*, mon. **nivudēt*. Vielä virolaisen Raamatun ensi painoksessa (1739) esiintyy eräitä arkaistisia *niue*-sanan sijamuotoja, jotka ansaitsevat maininnan tässä: I Moos. 35: 11 *ja kunningad peawad sinno niusist wäljatullema*, Hesehie 47 14 *kus wessi olli niusist sadik*, Paav. Hepr. 7: 10 *ta olli weel issa niusis kui* . . . Jeremias 48: 37 *niute ümber on kotti-rie*, II Samuel 20: 8 *wö mögaga, mis ta niutte külges olli kinni ommas tuppes*, Apost. Teot 2: 30 *temma niute suggust*. Sen rinnalla esiintyy mainitussa raamatunpainoksessa jo myös

nykyviron kirjakielfä vastaavia taivutusmuotoja, esim. I Moos. 37: 34 *panni kottiride omma niuette ümber*, IV Moos. 5: 21 *nenda et Jehowa lasseb so niuded winduda*, Nahum 2: 2 *kinnita niuded*, Jesaja 21: 3 *Sepärrast on mo niuded kange wallo täis*, Salomon Viis. 30: 31 *Se lojus, mis niudist tuggew*, II Aikak. 6: 9 *so poeg, kes so niudist wäljatulleb*, Paav. Hepr. 7: 5 *Abraami niudist* jne. Monikon muodot *niute* < **nivut-ten* ja *niusist* < *nivusista* kuuluvat ilmeisesti alkuperäiseen *ut*-deminutiivien taivutukseen. Samoin on myös mon. nominatiivi *niuded* (= *niüded*) odotuksenmukainen *ut*-deminutiivin muoto: < **nivudet*, vrt. pohjoisvirolle ominaista *v:n* katoa labiaalivokaalin naapuruudessa (KETTUNEN EKÄ s. 116, § 230). Koska *niuded* sanaa on käytetty plurale tantumina, se liittyi *v:n* kadottua analogisesti toiseen taivutustyyppiin, vrt. *haue* : *hauded*, *püüe* : *püüded* (tämän tyyppin on maininnut myös Ojansuu mts. 81, mutta toisessa mielessä), ja siitä olivat seurauksena uudet analogiset muodot kuten nom. *niue*, yks. part. *niuet*, mon. gen. *niute* jne. Myös vir. taivutustyyppi *nius*, gen. *niue* selittyy helposti analogiseksi sellaisten kaksitavuisien sanojen kuin *täis*, gen. *täie*, ill. *täide*, *õis* 'kukka', gen. *õie*, ill. *õide* mallin mukaan. Sekin analogia saattoi tulla kysymykseen vasta sen jälkeen kun **nivude-* vartalo *v:n* kadon jälkeen kehittyi kaksitavuiseksi (> *niude-*). Nominatiivi *nius* (*nius*) saattaa tietysti kuvastaa myös toista johtotyyppiä, vrt. suom. *nivus*, gen. *nivuksen*. Viimeksi mainittua edustaa ilmeisesti vir. *nihus*, gen. *nihuse* < *ni-use* < **nivuksen*, missä *-h-* on kehittynyt hiatukseen yhtä hyvin kuin vir. sanoissa *pihu* (*pihk*) = suom. *pivo* (ks. Ojansuu mts. 80) ja *ihuma* = suom. *hivoo*.

Suom. *nivunen* ja vatj. *nivuzep* muodot lienee selitettävä analogisiksi, alkuperäisen *ut*-deminutiivin monikkomuotojen pohjalla kehittyneiksi *nen*-nomineiksi. Jo SETÄLÄN ÄH:ssä ss. 129—130 käsittelemä suom.-karj.-aun.-vepsäläinen vanha monikkotyyppi *köijysia*, *kytkysia* (yks. nom. *köijyt* = kevyt, *kytkyt*) on tultuaan *nen*-nominien monikon kaltaiseksi aiheuttanut sanan siirtymisen *nen*-nominien kategoriaan. Vatjassakin on siihen ollut edellytyksiä, sillä ainakin vatjalaisessa kansanrunoudessa on jälkiä samanlaisesta *ut*-deminutiivien monikosta, vrt. esim. Salmisen Vatjalaiset runot s. 718 vatj. *silmysissä*, *poskuisilla* jne. Vieläpä virossakin tapaa (L. POSTIN oletuksen mukaan ainakin Pohjois-Latvian leivujen murresaarekkeella) tätä monikon muodostusta. Viron saarimurteessa pari *ut*-deminutiivia on siirtynyt *ne*-nominien joukkoon (*lühine*, *õhune* 'lyhyt, ohut') luultavasti äsken mainitsemistani syistä.

**nivut* -sanan kehitykselle virossa tarjoutuu monessa suhteessa läheinen rinnakkaistapaus vanhan kirjaviron sanassa *hüüs* 'rikkaus, varallisuus; vilja' vrt. esim. G. Müllerillä SbGEG XV s. 30 *sesinatze Ilma*

hüüde ... kaas (= tämän maailman rikkauden kanssa), 34 *se igkewene hüis*, 37 *se igkewene Taywa Rieku hüis* (= tämä ikuinen taivaan valtakunnan rikkaus), H. Gösekenin Manuductio 263 Korn / [*frumentum*] *Hühs*, 264 KornBoden (Kaste) *hüude Aitt (salwe)* jne. Siis täälläkin *hüide* (*hüüde*) < **hüvüden* samoin kuin **nivude* - > *niude*. Tähän harvinaiseen viiron *üs*-nominiin nähden ks. EK 1939 s. 118—119. Myös tämä harvinainen johdannainen on yksinäiseksi tultuaan sittemmin siirtynyt taivutustyyppiin *täis*, gen. *täie*, vrt. Wied. *hūs*, gen. *hüe* 'Gut, Habe, Reichthum'.

2. Viiron *kibudas* ja *sigudik*.

ut-deminutiivien ollessa puheena ansaitsee huomiota myös vir. (Wied.) *kibudas*, gen. *kibuda* = *kibu*, *kibo* 'kleines Schöpfgefäß, Schöpfgelte (mit senkrechtem Griff)'. WIEDEMANN on teoksessaan Nationalität und Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland ss. 72 ja 86 katsonut ilmeisesti *ut*-deminutiiviksi kreevineiltä muistiinpannun sanan *Eimer kippit* (W. korjannut sen **kipput* muotoon). Puheena oleva kreevinien sana on ilmeisesti samaa vartaloa kuin vir. *kibudas*, vrt. vatj. Ahlqvistin Wotisk grammatik s. 133 *tšippa* 'stop' < *kippa*. Vartaloa *kipp-*, vir. *kib-* (< **kip-*) on pidetty germaanisperäisenä, ks. Setälä FUF XIII s. 383 s.v. *keppu* ja Karsten, Finnar och germaner 208, mutta WIGET SbGEG 1927 s. 264 päinvastoin on pitänyt sitä omaperäisenä ims. vartalona. Wiedemannin olettamuksesta huolimatta saattaa kreeviniläinen *kippit* ehkä sittenkin selittyä toisin; siinä lienee nimittäin ims. vartaloon liittynyt lättiläinen lainajohdin *-itis*, *-ite*, vrt. Endzelinin Lettische Grammatik s. 285—6, § 210 ja Mühlenbach-Endzelinin Lettisch-deutsches Wörterbuch s.v. *ķipa*, *ķipe*, *ķipis*. Mutta sen sijaan saattaa vir. *kibudas* olla *ut*-deminutiivien rudimentteja, siis alkuperäisen **kiβut* (vartalo **kipuðe*-) seuraaja. Mitä 3. tavun *a*-vokaaliin tulee, niin on muistettava, että eräät *ut*-deminutiivit ovat virossa (harvoin muissakin ims. kielissä) saaneet *a*- (*ä*-) vokaalin *eda*, *edä*-adjektiiveihin nojautuen (vrt. vir. *lühidalt*, *lähedal* ~ *lähidal* ylempänä, veps. *lühüde* ~ *lühüdad* SETÄLÄ ÄH 68). Samoin on ehkä käynyt **kiβut*-deminutiivinkin, vaikkei se olekaan adjektiivi. Sellaiset viiron murteissa tavattavat myöhäsyntyiset *-(u)da*-adjektiivit kuin (mon.) *viludad* 'viileät', *marudad* 'suurenmoiset, kivat', *mōrudad* 'karvaat' pro *vilud*, *marud*, *mōrud* ovat puolestaan tukeneet tätä kehitystä poistaakseen kielestä epätavallisen ja ainoalaatuisen **kibude*-vartalon. Pohjoisvirolaisen *kibudas* sanan nykyisestä esiintymisalueesta ei tosin — ikävä kyllä — ole tarkempia tietoja, mutta Wiedemannin antamien tietojen luotettavuutta sen olemassaolosta ei ole syytä epäillä.

Wiedemannilla esiintyvä *sigudik*, gen. *sigudiku* 'junges Schwein' ~ *siguti*, gen. *siguti* 'id.' on sekini ehkä alkuaan ollut *ut*-deminutiiveja. Sana *sigudik* esiintyy edelleen pohjoisvirossa ja sitä käytetään joskus — varsinkin leikkillisesti ja haukkumasanana — nykyisessä yleiskielessäkin. On ajateltavissa, että *sigudik* on edelleen johdettu alkuperäisestä *ut*-sanasta < **siyut*, vartalo **sikude*-. *ut*-deminutiivien tultua harvinaisiksi turvaututtiin — jotta päästäisiin »kummallisesta» *sigude* -vartalosta — *ikko(i)*-johtimeen. Mutta toisaalta on ilmeisesti myös alkuaan deverbaliininen *-(u)ti-* (vrt. suom. *-tin*, *-ttime*) nominaalisuffiksi, joka äänneellisesti oli melko lähellä **ude*-johdinta, ollut mukana tilannetta pelastamassa, ja näin ollen syntyi *siguti* muoto sellaisiin deverbaliinimineihin kuin (Wied.) *tolguti*, gen. *tolguti* ~ *tolgutime* 'Hängendes, . . .' ym, nojautuen. **kibude*- ja **sigude*-tyyppisten deminutiivien asema kävi pohjoisvirolaisissa murteissa kestävämmäksi varsinkin *de*-monikon tultua yleiseen käytäntöön *i*-monikon sijasta, sillä johtimen *de*-aines oli vaarassa sekaantua monikon *de*:-n kanssa.

3. Viron *uss* 'Wurm, Schlange'.

Puheena olevaa sanaa on aikaisemmin pidetty vanhana venäläisenä lainana. MIKKOLA SUST VIII 172 on näet oletanut, että vir. *uśś* (*uśśi*-) 'schlange, blindschleiche, eidechse; wurm, raupe, made, schnecke' -sanan lähtökohtana olisi ven. уѣѣ 'hausschlange'. SAARESTE, joka Leksikaal-seist vahekordadest eesti murretes-teoksessaan ss. 74—75 on murremaantieteelliseltä kannalta käsitellyt *uss*-sanaa ja esittänyt runsaasti lisäaineistoa vir. kansankielestä, on hyväksynyt Mikkolan oletuksen. Samaa mieltä näkyy Saareste olleen vielä yleiskatsauksessaan Eesti Keel XIII—XVI sajandil (EKA Toimetised nr. 11) s. 11 (v. 1937), kun taas Mikkola itse ei viimeisinä elinvuosinaan ilmeisesti enää kannattanut tätä aikoinaan esittämäänsä etymologiaa, mikäli saattaa päätellä siitä, ettei hän enää käsittele *uss*-sanaa Berührungen-teoksen uusitussa laitoksessa SUST LXXV (v. 1938). Viimeksi on NIRVIKIN Vir. 1945 ss. 208—213 kirjoituksessaan »Viron *uss* ja *uisk*» hylännyt lainaolettamuksen, asettuen seuraavalle kannalle: »En pidä mahdolltomana, että *huśś* g. *huśśi* on jonkin **huiska* sanan *hui* (> *hu*) aineksen ja *ss*-johtoaineksen yhtymä» (s. 210) ja »Ei ole siis mitään mahdollisuutta olettaa sanaa slaavilaiseksi lainasanaksi» (s. 209). Nirvin kielteinen kannanotto *uss*-sanan slaavilaiseen alkuperään nähden on aiheutunut etupäässä siitä, että hän on tavannut etelävirolaisten murteiden ja Hiidenmaan murteen aineistosta *h*-alkuisia toisintoja (*huś*, *huś'*), jotka hänen mielestään vastustavat olettamusta

venäläisestä lainasta. Sananalkuisen *h:n* esiintyminen (*h*)*uss* -sanassa ei silti niinkään varmasti kumoa tätä olettamusta, sillä ainakin eräässä toisessa viron sanassa, joka on varma venäläinen laina, tavataan vanhassa kirjavirossa ja nykymurteissakin *hu-* venäläisen sananalkuisen *u:n* sijasta — olkoon selitys siihen sitten mikä tahansa —, nimittäin sanassa *uulits* ~ *huulits* 'Strasse' < ven. улица, vrt. G. Müllerin saarnoissa VhGEG XV 88 *ülle Linna Hultzade*, 317 *meddy hultza pael*, H. Stahlin *Anführung* -teoksessa 118 *strasse in der Stadt / Hulitz / ast*, J. Rossihniuksella VhGEG XIX 122, 144 *neine huhtizede pähle sest lhnast*, *ibid. hulitzede . . . möta*, Stahlin *Leyen Spiegel* 41, 378 *huhtizade pehl auff den Gassen*', 107 *hulitzet 'strassen*', H. Gösekenin *Manuctio* 201 *Gasse (enge/breit) Kitzas / laij huulitz*, *ibid. ke huuliza möhda johxeb*, 173 *enges Gäsein / achtokenne huulitz*, vrt. setukaismurteessa (omien muistiinpanojeni mukaan) yleisesti *hūlits*, *hūlits* 'katu', Wiedemannin sanakirjassa *ūlits*, gen. *ūlitsa*, *ūlitse*, (vire) *hūlits* 'Gasse, Strasse, Gartenweg'.

Viron (*h*)*uss* -sana ei sittenkään liene venäläinen laina, siinä Nirvi on oikeassa, mutta se ei kenties kuitenkaan ole missään etymologisessa yhteydessä synonyymisen vir. (*h*)*uisk*, liiv. *ūška* sanan kanssa (jolle Nirvi mainitussa kirjoituksessaan on mielestäni antanut varteenotettavan selityksen). Epävarma *ss*-johtimella operointi tuntuu tässä tapauksessa tarpeettomalta, kun näyttää tarjoutuvan toinen, luontevammalta näyttävä selitysmahdollisuus.

Lähestyäksemme *uss* -sanana etymologiaa tarkastelemme ensiksi sen esiintymistä vanhassa kirjavirossa: Stahlin *Anführung* 108 *Schlang / ussi*, *ussist / maddo / ust*, Gösekenin *Manuctio* v. 1660 s. 359 *Schlange / (anguis) ussi / kuckne*, die zischende Schlang / *ussiseja uss*, sie bläset von sich und sticht / *ussiseb ninck nöhlab*, Wald *Schlange / (coluber) metz uss*, Wasser-Schlange / (*natrix*) *wee uss*, 316 *Ohrenlaus / (fullo) körwa uss*, 485 *zwischen / (der Schlangen sibilare) ussisima*, Ma Kele *Laulo Ramat* 1694 s. 19 *Us*, Saareste-Cederberg, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestusi 237 J. Hartmann *Creidius* v. 1694 *se wanna us* (so. perkele), Ma Kele *Koddo ning Kirgo Ramat* 1695 s. 75 *Ussisid ürra ajama*, 84 *Moses Körwes ühhe Ussi on üllendanud*, 156 *se wanna Us / ke kutsutakse satanasseks*, 251 (objektin sija) *Ussid*, Kassi-Ramat . . . Sädot Tokolmi Linnas . . . 1699 s. 171 *sihs söwat tedda Maut ja Ussit* (samanaikaisessa suomalaisessa käsikirjassa *Madot ja Toucat*), Saareste-Cederberg op. cit. 323 v. 1715 *Uusi Testamentti Ussi / se on Kurrati Pää*, A. Thor *Helle*, *Anweisung* 198 *us* 'der Wurm, die Schlange', *kapsta* = *ussid* 'Kohl-Raupen', *pu-ussid* 'Raupen auf den Bäumen', *saua-karwa ussid* 'Wasser-Schlangen', deminut. *ussike* 'das Würmgen', *ussisema* 'zwischen wie Schlangen', 121

teie ussi kuddo 'ihr Otterngezüchte', 297 *ussikeled* / Natterzünglein / *Ophioglosson*, vrt. WIEDEMANNIN sanakirjassa *uśś* (*huśś*), gen. *uśśi* '1) Schlange (Blindschleiche, Eidechse)', '2) Wurm (Raupe, Made, Schnecke)'. Vanhassa kirjavirossa siis, kuten edellisestä saatamme todeta, *uss* -sana on kauttaaltaan vokaalialkuinen.

Olen edellisessä (*h*)*uss* -substantiivin rinnalla esittänyt myös verbin (*h*)*usisema*; huomattakoon siis Gösekenin, *ussiseja uss*, *ussiseb ja nöhlab*, *ussisima* (lue: *usisema*), Hellen *ussisema* 'zwischen', Wiedemannin *husisema* (*üsisema*) '1) zwischen, sausen; —klagen, schelten', sillä tämä verbi on mielestäni ratkaisevan tärkeä *uss* -substantiivin alkuperää pohdittaessa. Substantiivi *uss* näet saattaa yksinkertaisesti olla samaa vartaloa kuin verbi *usisema* eroten viimeksi mainitusta yksistään geminoituneella *ss*:llään. Vrt. suom. (Lönnr.) *usista* 'sakta fräsa, sipra ut med fräsning, sjuda'. Se mikä »(h)usisee» on viroksi *uss* tai *huss* (< **ussi*, **hussi*) samoin kuin se mikä »(k)rapisee» on *krapp* (< **krappi*), se mikä »kōrisee» on *kōrr* (< **kōrri*), mikä tahansa »muliseva» saattaa olla *mull* (< **mulli*), »soriseva» *sorr* (< **sorri*), »sosi(se)va» *soss* (< **sossi*), »vuliseva» (= puliseva) *vull* (< **vulli*), »vuriseva» *vurr* (< **vurri*) jne. Vrt. semmoisia melkein itsestään tarjoutuvia rinnakkaistapauksia kuin vir. (Wied.) *krabisema* 'klappern, rasseln, knistern, knattern, knurren, brummen, keifen', *rabisema* 'rascheln, rasseln, poltern, klappern' ~ subst. *krapp*, gen. *krapi*, *rapp*, gen. *rapi* mm. 'Viehglocke (hölzerne), (D) Klopfbrett, fig. Klätscher, Klätscherin', *mulisema* (*mulama*) 'rieseln, bubbeln, sprudeln, rauschen; schnell und unverständlich reden, babbeln' ~ *mull*, gen. *mulli* 'Gebrodel, Blase auf Flüssigkeiten, Mischmasch (in Speisen, im Reden)', *sēbi-m*. 'Seifenblase', v. *kōrisema*, *kōrisema* 'klappern, rasseln . . . , rōcheln, gurgeln' ~ subst. *kōr*, gen. *kōrri* (puuttuu Wiedemannin sanakirjasta, allekirjoittaneelle tuttu Pohjois-Tartonmaalta varsinkin merkityksessä 'kōrisevä, kitukasvuinen porsas'), v. *sorisema* 'rieseln, rauschen, murmeln, plappern' ~ subst. *soř*, gen. *sořri*, *sorr*, gen. *sorru* (SO) 'Nachtschwalbe (*Caprimulgus*)', v. *sosima* 'stochern, schlecht nähern, pfuschen' resp. *sosisema* 'zischeln, lispeln, flüstern, plaudern, . . .' ~ subst. *sośś*, gen. *sośśi* (SW, S) 'Verwirrung, Verwicklung', *karwa-sośś* 'ein zottiges Pferd', v. *vulisema* (*vulama*) 'brodeln, »bullern», rieseln, rauschen' ~ subst. *vull*, gen. *vulli*, deminut. *vullikene*, gen. *vullikese* 'Blase' (vrt. *mull*), v. *vurisema* (*vurama*) 'schwirren, sausen, schnurren, knastern, prasseln, rasseln, sprudeln', *vokk vuriseb* 'das Spinnrad schnurrt' jne. ~ subst. *vurr*, gen. *vurru*, *vurri-pall* (N) 'Kreisel', (yksinäis-r:llä) *vuri*, gen. *vuri* 'Brummkreisel', vrt. esim. Pohjois-Tartonmaalla *i* -vartaloinen *vuř*, *vuřri* 'id.', *vuřri-lü* (vastaava luinen leikkikalua, hyrrä). Myös etelävirolainen

huñ, gen. *huñni* 'Kreisel' (tuttu allekirjoittaneelle mm. setukaismurteesta), Wied. *huñn*, gen. *huñni* '1) schnurrendes Spielzeug der Kinder . . .' perustuu ilmeisesti vastaavaan onomatopoeettiseen verbiin, vrt. Wied. *hunisema* (virE) 'brummen, unverständlich reden od. lesen'.

Tätä luetteloa voitaisiin jatkaa, jos ei loppumattomiin, niin ainakin kymmeniin vastaaviin tapauksiin. Kaikissa näissä onomatopoeettista *ise*-verbiä vastaa virossa geminaattavartaloineen substantiivi, joka joskus on merkitykseltään huomattavasti loitonnut verbistään ja näin ollen tarjoaa mahdollisuuksia helppoihin etymologisiin »keksintöihin» kuten edellä käsittelemämme (*h*)*uss*-sanakin. Itse asiassa tässä on kysymys eräästä omituisesta virolaisesta johtotyypistä, johon ei tietääkseni tähän mennessä ole kiinnitetty tarpeeksi huomiota, koska onomatopoeettisten sanojen tutkiminen ei — syystäköän — ole erityisesti viehättänyt kielen-
tutkijoita (Ahti Rytköstä lukuunottamatta). Mitä itse vartalokonsonantin geminoitumiseen tulee, niin se lienee sukua eräissä ims. kielissä (eritoten virossa) affektipitoisissa nomineissa, deminutiiveissa yms. esiintyvän geminaatan kanssa (vrt. viron *emm* ~ *ema* 'äiti', *os* ~ *osa* 'liha', *munn* 'penis' ~ *muna* ym.). Viimeksi mainittuun ims. geminaatioilmiöön on jo aikoinaan WIKLUND *Le Monde Oriental* IX s. 216 ja seurr. kiinnittänyt huomiota; tästä on huomauttanut myös SCHLÜTER *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1909 (ilmest. 1910) s. 43, ja allekirjoittanutkin on puuttunut asiaan väitöskirjassaan »*oi*-, *ei*-deminutiivid läänemere-soome keelis» (ilm. 1928, alkupuoli painettu ja erälle tutkijatovereille lähetetty jo kesällä 1927) ss. 116—122 (§ 25) sekä SAARESTE kirjoituksessaan »*Tundmused tegurina keelearengus*» EK 1927 s. 183, kohta 9 ja ss. 204—205 (nojautunee allekirjoittaneen tarjoamaan aineistoon); vrt. myös polemiikkia EK 1928 s. 27 alaviitta 1 ja ss. 38—39.

Ei liene mahdotonta, että suomessakin löytyy jälkiä (*h*)*usisema* ~ (*h*)*uss* tyyppisestä geminaatiosta (vrt. esim. Lönnr. *hyristä* 'surra, murra, gnola' ~ *hyrrä* 'snurra, kastskifva, lektrissa' (*vyrrä*, *lyrrä*, *kurra*, *hyrry* 2), *pölistä* 'yra omkring, danama (*pöllytä*)' ~ *pöly* ~ *pölly* 'soft, flygande damm, sand l. snö, fnas (*pöly*)', *hurista* 'sorla, porla, surra, susa', *astia vuotaa jotta hurisee* ~ *hurri* 'någonting vattenaktigt l. ostadigt (*hulikka*)', *maitohurri* 'surmjölksblanda, svag mjölk' jne. Suomessa tällainen geminaatio kuitenkin näyttää satunnaisemmalta ja harvinaisemmalta kuin virossa, eikä tässä yhteydessä niin ollen liene syytä laveammin tarkastella kysymykseen tulevia epävarmoja suomalaisia ja mahdollisesti muuallakin ims. kielissä esiintyviä yksinäisiä tämäntyyppisiä konsonanttivaihtelun tapauksia.

J. Mägiste.